

TALABALARDA MILLIY-AXLOQIY QADRIYATLAR SHAKLLANGANLIGINI BAHOLASH: MEZON, KO'RSATKICH VA DARAJALAR TIZIMI

S.Shamsiddinova

Qo'qon universiteti tayanch doktoranti

sadoqatxon043@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-9804-9522>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22655316>

Qabul qilindi: 1-sentabr 2026-yil • Ma'qullandi: 7-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 8-sentabr 2026-yil

Annotatsiya.

Maqolada bo'lajak o'qituvchilarda milliy-axloqiy qadriyatlar shakllanganligini baholashning amaliy tizimi bayon etiladi. Tizim uch komponentga – bilish, hissiy-qadriyat va amaliy-xulqiy komponentlarga ajratilgan bo'lib, har biri o'z mezon, beshta ko'rsatkichi va diagnostika vositasiga ega. Xom ball $K = (\text{to'plangan ball} \div \text{maksimal ball}) \times 100$ formulasi orqali foizga aylantiriladi, umumiy ko'rsatkich esa uch komponent foizining o'rtacha arifmetigi sifatida hisoblanadi. Yuqori, o'rta va past darajalar uchun kesim chegaralari asoslanadi. Diagnostika vositalari – test, Likert anketasi, axloqiy vaziyatlar va kuzatuv kartasi – tavsiflanib, ularning mazmuniy validligi, ekspertlar kelishuvi, ichki izchilligi va barqarorligini tekshirish tartibi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar:

milliy-axloqiy qadriyatlar, mezon, ko'rsatkich, daraja, diagnostika vositasi, ball shkalasi, ishonchlilik, pedagogik kuzatuv.

Oliy ta'lim muassasalarida milliy-axloqiy tarbiya bo'yicha ko'plab mashg'ulot, tadbir va to'g'arak ishlari tashkil etiladi. Ammo o'qituvchi "bu ishlar talabada qanday o'zgarish hosil qildi?" degan savolga javob berishda qiyinaladi. Tarbiya natijasi ko'pincha umumiy taassurot asosida – "faol", "intizomli", "tarbiyali" kabi sifatlar bilan baholanadi. Bunday baho subyektiv bo'ladi: bir o'qituvchi "yuqori" deb belgilagan talabani ikkinchisi "o'rta" deb baholashi mumkin, chunki ularning qo'lida bir xil o'lchov birligi yo'q. Natijada kesimlar ma'lumoti taqqoslanmaydi, tarbiyaviy ishning samarasi esa isbotlanmay qoladi. O. Musurmonova ta'kidlaganidek, qadriyatlar tarbiyasining natijasini aniqlash uchun uning mazmuni avval o'lchanadigan ko'rsatkichlarga ajratilishi lozim [5, 41-b].

Ushbu maqolada talabalarda milliy-axloqiy qadriyatlar shakllanganligini baholashning amaliy tizimi tavsiflanadi: uch komponentli mezon – ko'rsatkich bog'lanishi, xom ballni foizga aylantirish formulasi, daraja chegaralari, to'rtta diagnostika vositasi va ularning ishonchliligini tekshirish tartibi. Tizim bo'lajak o'qituvchilar bilan olib borilgan tajriba-sinov ishida qo'llanilgan hamda fan o'qituvchisi, guruh rahbari va tadqiqotchi bevosita foydalanishi uchun moslashtirilgan. Bayon qilinadigan o'lchov sxemasi nafaqat tajriba-sinov uchun, balki odatdagi o'quv jarayonida tarbiyaviy ishning yo'nalishini aniqlash uchun ham qo'llanilishi mumkin: u maxsus laboratoriya sharoitini ham, qo'shimcha o'quv soatini ham talab qilmaydi.

Qadriyat shaxsning bilimida, munosabatida va xulqida bir vaqtda namoyon bo'ladi. Shunga ko'ra baholash tizimi uch komponentga ajratiladi: bilish (kognitiv), hissiy-qadriyat (aksiologik)

va amaliy-xulqiy. Har bir komponent bitta mezonga, beshta ko'rsatkichga va o'z vositasiga ega. Bir komponent bo'yicha olingan natija boshqasining o'rnini bosmaydi: talaba qadriyatlar haqida yaxshi gapirib, real xulqida boshqacha yo'l tutishi mumkin. Shuning uchun uchala komponent mustaqil o'lchanadi va alohida foizda qayd etiladi. Komponentlarni birlashtirib, bitta umumiy ballga aylantirish esa faqat so'nggi bosqichda amalga oshiriladi, chunki o'rtacha ko'rsatkich komponentlar o'rtasidagi nomutanosiblikni yashirishi mumkin: bitta yuqori natija ikkita past natijani "ko'tarib" ko'rsatadi. Shu sababli hujjatlarda umumiy ko'rsatkich bilan birga uch komponent foizi ham yozib boriladi.

Bilish komponentining mezoni – milliy-axloqiy qadriyatlar va ularning xalq og'zaki ijodidagi ifodasi haqidagi bilimning to'liqligi va tizimliliigi. Uning ko'rsatkichlari: doston matni va syujetini bilish; ayol obrazlari tipologiyasini farqlay olish; obrazning pedagogik funksiyalarini ajrata olish; etnopedagogika tushunchalarini bilish; obrazni pedagogik talqin qila olish. Tarbiya mazmuni sifatida "Alpomish" va "Rustamxon" dostonlaridagi ayol obrazlari olingan [8]. Maqolaning predmeti obrazlar tahlili emas, balki shu mazmun asosida olib borilgan tarbiya natijasini o'lchash vositalaridir.

Hissiy-qadriyatiy komponentning mezoni – milliy-axloqiy qadriyatlarga shaxsiy munosabatning ijobiyliigi va barqarorligi. Ko'rsatkichlari: ona qadri va oilaga munosabat; vafo, iffat, or-nomusni qadrlash; insoniylik va adolatga yo'nalganlik; milliy meros bilan faxrlanish; salbiy xulqni rad etish. Bu komponent K.D. Ushinskiy asoslagan xalqchilik tamoyiliga tayanadi: tarbiya xalqning o'z qadriyatlarini zaminida qurilgandagina shaxsga singadi [6, 79-b]. Milliy ma'naviyat shaxs barqarorligining ichki tayanchi ekanligi ham shu komponent orqali tekshiriladi [3, 19-b].

Amaliy-xulqiy komponentning mezoni – qadriyatlarni aniq vaziyatda va bo'lajak pedagogik faoliyatda qo'llay olish. Ko'rsatkichlari: axloqiy vaziyatda asosli tanlov qilish; o'z pozitsiyasini dalil bilan himoya qilish; tarbiyaviy mashg'ulot loyihalay olish; guruhda hamkorlik; real xulqda izchillik. G.N. Volkov etnopedagogik tarbiyaning yakuniy ko'rsatkichi sifatida aynan xulqdagi barqarorlikni ko'rsatadi [1, 24-b].

1-jadval. Komponent – vosita – ko'rsatkich bog'lanishi

Komponent	Vosita	Maks. ball	Asosiy ko'rsatkichlar
Bilish (kognitiv)	20 savolli test	40	Matn va syujetni bilish; tipologiyani farqlash; pedagogik funksiyalarni ajratish; tushunchalarni bilish; pedagogik talqin
Hissiy-qadriyatiy	15 hukmli Likert anketasi	75	Ona qadri; vafo va or-nomus; insoniylik va adolat; milliy meros bilan faxrlanish; salbiy xulqni rad etish
Amaliy-xulqiy	5 axloqiy vaziyat va kuzatuv kartasi	40 (20+20)	Asosli tanlov; pozitsiyani himoya qilish; mashg'ulot loyihalash; hamkorlik; xulqda izchillik

Vositalarning maksimal ballari har xil (40, 75, 40) bo'lgani uchun xom balllarni bevosita qo'shib bo'lmaydi. Shu bois har bir komponent bo'yicha xom ball avval foiz ko'rsatkichiga aylantiriladi: $K = (\text{to'plangan ball} \div \text{maksimal ball}) \times 100$. Umumiy ko'rsatkich uch komponent foizining o'rtacha arifmetigi sifatida hisoblanadi: $U = (K_1 + K_2 + K_3) \div 3$.

Talabani darajasi umumiy ko'rsatkich bo'yicha aniqlanadi: yuqori daraja – 70–100 %, o'rta daraja – 40–69 %, past daraja – 0–39 %. Xom ballda bu chegaralar bilish komponenti uchun mos ravishda 28–40, 16–27 va 0–15 ballni; hissiy-qadriyatiy komponent uchun 53–75, 30–52 va 0–29 ballni; amaliy-xulqiy komponent uchun 28–40, 16–27 va 0–15 ballni tashkil etadi.

Darajalar sifat jihatidan ham tavsiflanadi, chunki foizning o'zi o'qituvchiga yetarli ma'lumot bermaydi. Yuqori darajadagi talaba obrazlarni erkin farqlaydi, ularning pedagogik funksiyalarini matn dalili bilan asoslaydi, qadriyatlarni shaxsiy e'tiqod sifatida ifodalaydi va tarbiyaviy

mashg'ulot ishlanmasini mustaqil tayyorlaydi. O'rta darajadagi talaba asosiy obrazlarni va ular ifodalagan qadriyatlarni biladi, ammo funksiyalarni ajratishda yordamga muhtoj; munosabati ijobiy, lekin umumiy tasdiq darajasida; axloqiy vaziyatda to'g'ri tanlov qilib, uni to'liq asoslay olmaydi. Past darajada bilim parchalangan, qadriyatlarga munosabat nomuayyan, axloqiy vaziyatdagi tanlov beqaror va asoslanmagan.

Kesim chegaralari ekspertlar guruhi tomonidan tasdiqlanadi. Pilot sinovdan keyin ularni aniqlashtirish mumkin, ammo aniqlovchi va yakuniy bosqichlarda chegaralar o'zgarmasligi shart: aks holda ikki kesim natijasi taqqoslanmaydi. Tajriba va nazorat guruhlari o'rtasidagi farqning ishonchliligi Student t-mezoni yoki χ^2 mezonini orqali tekshiriladi [2, 312-b].

Bilish komponenti 20 savolli test bilan o'lchanadi (ish vaqti 30 daqiqa). Uning 18 savoli yopiq shaklda bo'lib, har bir to'g'ri javob 2 ball beradi; so'nggi 2 savol yozma javobni talab qiladi va 0–2 ball bilan baholanadi. Maksimal ball – 40. Hissiy-qadriyatli komponent 15 hukmli Likert anketasi orqali o'lchanadi: har bir hukm 5 balli shkala bo'yicha baholanadi, maksimal ball – 75, minimal – 15. Anketaga uchta teskari hukm kiritilgan; ularning ballari teskari hisoblanadi (5→1, 4→2, 3→3, 2→4, 1→5). Teskari hukmlar javoblarning izchilligini nazorat qiladi, anketaning anonimligi va o'qituvchi ishtirokisiz to'ldirilishi esa ijtimoiy ma'qullanish ta'sirini kamaytiradi.

Amaliy-xulqiy komponent ikki vosita bilan o'lchanadi. Birinchisi – besh axloqiy vaziyat: talaba har bir vaziyatda o'z tanlovini yozadi va uni 3–5 jumlada asoslaydi; har bir javob 0–4 ball, jami 20 ball. Ikkinchisi – pedagogik kuzatuv kartasi: besh ko'rsatkich 0–4 ball bo'yicha baholanadi, jami 20 ball. Kartani guruh rahbari va fan o'qituvchisi semestr davomida kamida uch marta – boshida, o'rtasida va oxirida to'ldiradi. Kartadagi ko'rsatkichlar kuzatiladigan xatti-harakat tilida yoziladi: "munozarada ixtiyoriy ishtirok etadi", "kursdoshiga yordam beradi", "olgan vazifasini o'z vaqtida bajaradi". Umumiy sifatlar emas, aynan shunday aniq belgilar qo'yilishi kuzatuvchilar bahosidagi tarqoqlikni kamaytiradi.

Vositalarning sifati to'rt bosqichda tekshiriladi. Birinchidan, mazmuniy validlik: topshiriqlar 5–7 nafar mustaqil ekspert tomonidan 4 balli shkalada baholanadi va mazmuniy validlik koeffitsiyenti hisoblanadi; $CVR < 0,60$ bo'lgan topshiriqlar qayta ishlanadi. Ikkinchidan, ekspertlar kelishuvi: kuzatuv kartasi va axloqiy vaziyatlar bo'yicha baholarning muvofiqligi Kendallning konkordatsiya koeffitsiyenti orqali tekshiriladi, $W \geq 0,70$ talab etiladi. Uchinchidan, ichki izchillik: test va anketa uchun Kronbaxning alfa koeffitsiyenti kamida 30 nafarlik pilot namunada hisoblanadi, qabul qilinadigan chegara $\alpha \geq 0,70$. To'rtinchidan, barqarorlik: 2–3 hafta oraliq bilan test-retest o'tkazilib, korrelyatsiya koeffitsiyenti aniqlanadi ($r \geq 0,70$). Bu koeffitsiyentlarni hisoblash tartibi matematik statistika qo'llanmalarida batafsil berilgan [2, 268-b].

Tizimning cheklovini ochiq aytish kerak. Amaliy-xulqiy komponent asosan verbal vositalar bilan – talabaning yozma javobi va asoslashi orqali o'lchanadi. Yozma javob esa real xulqni emas, talabaning qanday yo'l tutishni bilishini ko'rsatadi. Shu bois kuzatuv kartasi majburiy: u axloqiy vaziyatlardan olingan ballni real xulq ma'lumoti bilan kesib tekshiradi. Har bir talabani kamida ikki kuzatuvchi baholashi, kuzatuvchilar bahosi muvofiqligi esa Kendall W orqali tasdiqlanishi shart. Shuningdek, bir semestr xulqdagi o'zgarishni uzil-kesil baholash uchun yetarli muddat emas: bu muddatda bilish va hissiy-qadriyatli komponentlardagi siljish ishonchli qayd etiladi, xulqdagi barqarorlik esa uzoqroq kuzatuvni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, tavsiya etilayotgan tizim o'qituvchiga tarbiya natijasini taassurot emas, aniq son bilan ifodalash imkonini beradi. Uni joriy etishda quyidagi tartibga amal qilish maqsadga muvofiq: avval uch vositani semestr boshida o'tkazib, har bir talaba uchun K_1 , K_2 , K_3 va U ko'rsatkichlarini hisoblash; kuzatuv kartasini semestrning boshida, o'rtasida va oxirida to'ldirish; yakuniy kesimda savollar tartibi almashtirilgan parallel shaklni qo'llab, sinov effektini kamaytirish. Natijalarni komponentlar kesimida tahlil qilish zarur: agar K_1 yuqori, K_3 past bo'lsa, mashg'ulotlarda bilim berish ustun kelib, amaliyot yetishmagan; bu holda munozara va keys topshiriqlari ulushi oshiriladi [4, 96-b].

O'qituvchiga ikki amaliy maslahat: birinchidan, kesim chegaralarini ish boshida yozib qo'ying va semestr davomida o'zgartirmang – aks holda "o'sish" ko'rsatkichi sun'iy bo'lib qoladi; ikkinchidan, anketa natijasini yolg'iz holda talqin qilmang, uni kuzatuv kartasi va suhbat

ma'lumotlari bilan solishtiring. Miqdoriy baho talabani tartiblash uchun emas, tarbiyaviy ishni to'g'rilash uchun xizmat qiladi: raqam o'qituvchiga qaysi komponent bo'yicha ish kuchaytirilishi kerakligini ko'rsatadi, hukm chiqarish vositasi esa bo'la olmaydi [7, 214-b]. Shu bois yakuniy kesim natijalari guruhda e'lon qilinmaydi, talabaga esa faqat uning o'z ko'rsatkichi va keyingi qadam bo'yicha tavsiya yetkaziladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. – Москва: Академия, 1999. – 168 с.
2. Гмурман В.Е. Теория вероятностей и математическая статистика: Учеб. пособие для вузов. – Москва: Высшая школа, 2003. – 479 с.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
4. Munavvarov A.Q. Pedagogika: O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.
5. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 1996. – 188 b.
6. Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании // Собрание сочинений: в 11 т. – Москва–Ленинград: Изд-во АПН РСФСР, 1948. – Т. 2. – С. 69–166.
7. Hoshimov K., Ochil S. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
8. Alpomish / Aytuvchi Fozil Yo'ldosh o'g'li; nashrga tayyorlovchilar H. Zarif, T. Mirzayev. – Toshkent: Sharq, 1998. – 384 b.